

5. AIANDUS JA MESINDUS, KODUAED

Köögiviljandus

Köögiviljanduse katsetöö sai alguse 1920. aastal, kui Tartu Ülikooli juurde loodi aianduse ja mesinduse katsejaam, mis kuulus I järgu katsejaamade hulka. Katsejaama juhatajaks oli alguses aiandusõpetaja J. Rüütel, alates 1924. aastast aiandusõpetaja A. Mätlik. Viimane kuulus ühtlasi Põllutöoministeriumi alluvuses tegutsenud Katseasjanduse Nõukogusse (Ratt, 1985). Seega tuleb pidada A. Mätlikku aiandusalase tegevuse peamiseks edendajaks. Alates 1922. aastast oli A. Mätlik ka Tartu Ülikoolis aianduslike erialade õpetaja.

Olles Tartu Ülikooli Aianduse ja Mesinduse Katsejaama juhatajaks, korraldas Mätlik katseaias köögiviljasortide võrdluskatseid. Katsetesse võeti enam levinud sorte, samuti ka uudissorte, mis olid laiemalt tundmata. Nende katsete tulemusena selgusid meie oludes vastupidavamad ja paremad sordid. Katsetulemuste põhjal koostati ja võeti vastava komisjoni poolt vastu avamaal kasvatamiseks soovitatavate köögiviljasortide nimestik. Selles nimekirjas on mitmeid hilisemal ajalgi tuntud ja kasvatatavaid sorte, nagu valge peakapsas 'Ditmarsi', 'Enkhuizeni kuulsus', 'Amager', nuikapsas 'Viini valge', kurk 'Vjasnikovi', sööginaeris 'Petrovski', petersell 'Suhkru varajane', aedpeet 'Egiptuse', porgand 'Nantes', redis 'Võiredis', sibul 'Vene kollane' ('Peipsiäärne'), 'Zittau kollane' ('Skiri'), tomat 'Kondine red' jt (Ümarik, 1946).

Katsetega selgitati ühtlasi tomati optimaalset toitepindala ja kasvatusviisi, söögipeedi, porgandi ja kurgi kasvatusviisi, turbakomposti valmistamist ja selle mõju aiataimedele (Ümarik, 1946).

A. Mätlik tegeles ka peenrakurgi sordiaretusega, mille tulemusel saadi sort 'Raadi 15', mis osutus 'Vjasnikovist' viljakandvamaks ning hapendamiseks ja konserveerimiseks sobivamaks (Ümarik, 1946).

A. Mätliku sulest on ilmunud mitmeid artikleid selle perioodi põllumajanduslikes ajakirjades. Kapitalse teosena ilmus 1934. aastal kolmeköiteline "Tegeliku aianduse ja mesinduse käsiraamat", mis sisaldab ka köögiviljanduse osa ja mille koostamisest võttis osa A. Mätlik.

1940. aastal ilmus "Aianduse õpperaamat", mille koostajateks olid A. Mätlik, J. Port ja A. Siimon (Mätlik jt, 1940). Nimetatud raamat oli esimene eestikeelne aianduse õpperaamat, mis on mõeldud koolidele. Köögiviljanduse osa (114 lk) on koostanud A. Mätlik.

Ka Jõgeva Sordikasvanduses (hiljem Sordiaretus- ja Katseinstituut Jõgeva Sordikasvandus) tehti köögiviljade sordivõrdluskatseid (J. Aamisepp). Katsetes võrreldi aedherne, aedoa, söögiporgandi, söögipeedi, siguri ja söögisibula sorte. Alates 1922. aastast telliti ka aedherne, söögipeedi, porgandi, siguri ja sibula sortide seemet Inglismaalt, Hollandist, Taanist, Prantsusmaalt ja Saksamaalt (kokku 54 sorti). 1923. aastal telliti ainuüksi Inglismaalt umbes 80 aedhernesorti. Uusi sorte muretseti pidevalt juurde, 1925. aastal oli vaatluse all ligi 140 aedhernesorti (Kiik, 1959).

Sordivõrdlus on aretustöö algetapiks, sest neist saadud andmeid kasutatakse uue sordi lähtematerjali valikul. 1924. aastal alustas J. Aamisepp esmakordselt kunstlikku risttolmeldamist aedherne sortide vahel. Köögiviljade osas andis ta töö paremaid tulemusi just aedherne sordiaretusel. Uute aedhernesortide saamiseks kasutas ta põhiliselt sortidevahelist ristamist ja sellele järgnevat hübriidide valikut (Kiik, 1959).

J. Aamisepp on mitmete köögiviljasortide autoriks. Jõgeva aretuskeskuse kollektsioonis on kolm tema hernearetistest: 1) nr 10/3^b – kõrgekasvuline, suurte kauntega ja hea maitsega, 2) 'Jõgeva varane' – väga varane, madalakasvuline, keskpärase maitsega ja 3) lest- e suhkru-

hernes nr 39 J. A. – väga varane, täiesti kiududeta, tõmbiotsalise kaunaga, kõrge kasvuga (Jaagus, 1976).

Pikaajalise üksikvalikuga saavutas J. Aamisepp sordist 'Gradus' paar päeva varasema vormi ('Graduse' valik nr 2–34) ning sordist 'Non plus ultra' (valik nr 26–34). Siledateralistest poetishernestest andis 1925. a sooritatud ristamine kaks õige varajast nn kesahernest – nr 35 ja nr 37 (Jaagus, 1976).

1933. aastal alustas J. Aamisepp ka vanade sortide parandamist üksikvaliku teel. Alates 1934. aastast töötas ta sibulaga 'Peipsiäärne', millest aretas kestva perevaliku meetodil suuremate sibulatega hästisäiliva aretise (nr 4–42), mis oli ka riiklikus katsetuses (Jaagus, 1976).

Köögiviljade kasvatamise võimalusi ja saagi kujunemist on uuritud ka Tooma Sookatsejaamas. Selgus, et hästi lagunened turbal võib edukalt kasvatada mitmeid köögiviljakultuure. Kuus-seitse aastat kestnud katses saadi keskmiseks valgelt peakapsalt 780 ts, söögipeedilt 486 ts, porgandilt 416 ts ja salatilt 306 ts hektarilt (Ümarik, 1946).

Köögivilja kogusaagi statistiline arvestus sai Eestis alguse alles 1936. aastal, kuid köögivilja kasvupindala kohta on mõningaid andmeid ka varasemast ajast. Nii oli köögivilja kasvupind 1929. a 4500 ha ja 1939. a 7200 ha. Ühe inimese kohta toodeti 1939. aastal keskmiselt 120 kg köögivilja (Ratt, 1985).

Kasvatatavate köögiviljade struktuur (nomenklatuur) on aja jooksul oluliselt muutunud. Muutused on toimunud kvaliteetsemate kultuuride kasuks, mille saagikuse potentsiaal aga on väiksem kui massiliselt kasvatatavatel madalama kvaliteediga kultuuridel. Sellele vaatamata oli köögivilja keskmine hektarisaak näiteks 1936. a 228 ts ja 1939. a 232 ts.

Köögivilja eksporditi meil isegi välismaale. Aastate 1929–1935 keskmisena müüdi aastas välismaale sigureid 325 tonni, sibulaid 199 tonni ja konserveeritud kurke 52 tonni (Prima, 1939). Seejuures 1934. aastal viidi välismaale sigureid 634 tonni, sibulaid 531 tonni ja soolatud kurke 92 tonni (Abel, 1935).

1936. aastal eksporditi sigureid 855 tonni, sibulaid 106 tonni, konserveeritud kurke 62 tonni. Edaspidi siguri väljavedu vähenes, kuid teistel köögiviljadel suurenes. Nii eksporditi 1937. aastal sigureid 674 tonni, sibulaid 110 tonni, konserveeritud kurke 144 tonni ja värsket köögivilja 11 tonni. 1938. aastal eksporditi sigureid 360 tonni, sibulaid 248 tonni, konserveeritud kurke 278 tonni ning värsket köögivilja 54 tonni. Eksporditi mitmesse välisriiki: Saksamaale 43,1%, Soome 40,3%, Inglismaale 11,0%, Lätimaale 3,3%, Rootsi 1,6% jm (Prima, 1937, 1938, 1939).

Aianduse edendamisel aitasid suuresti kaasa sel perioodil Eestimaal tegutsenud aiandusemesinduse ringid. Aianduse-Mesinduse Keskseksi aruandest selgub, et 1939. aasta seisuga oli Eestis aianduse-mesinduse ringide arv 200 ja ringidesse kuulus umbes 10 000 talu. Ringid töötasid mitmesuguste organisatsioonide juures, eeskätt põllumeesteseltside ja maanaiste seltside juures. Põllutöökoja poolt oli võimaldatud ringidele abiraha aiandus- ja mesindusassistendite palkamiseks ning aiatööriistade soetamiseks. Sel teel oli 1939. a ametis üle 100 assistendi (Aiandus..., 1940). Ringid töötasid Põllutöökoja kontrolli ja juhtimise all.

Puuviljandus

Otsides täiendavaid võimalusi oma sissetulekute suurendamiseks, rajasid talupidajad viljapuu- ja marjaaedu.

1920. a loenduse põhjal oli 404 000 kandeealist viljapuud, millest 314 000 õuna-, 15 000 pini-, 36 000 ploomi- ja 39 000 kirsipuud. 1929. aasta põllumajandusloenduse andmetel oli viljapuude koguarv 2 296 000 ja 1939. a põllumajandusloenduse andmetel tõusis nende arv 3 441 068 viljapuule. Seega suurenes viimase 10 aasta jooksul viljapuude arv 1 144 658 puu

ehk 49,8% võrra. Ka marjapõõsaste arv suurenes 1929. a 1 826 132 põõsalt 1939. a 3 789 592 põõsale ehk 107,5% võrra (Siimon, Eslon, 1970). Vaarikate all oli 1929. a 61,3 ha ja 1939. a 114,1 ha.

Suurel määral aitas puuviljakasvatuse laiendamisele kaasa 1927. aastal Tartusse loodud Eesti Aianduse-Mesinduse Kesksekselts (Aed, 1937, 2). Samal aastal loodi Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi poolt 2-aastase õppeajaga Vahi aianduse-mesinduse kool, kes hakkas sellealaseid eriteadlasi ette valmistama.

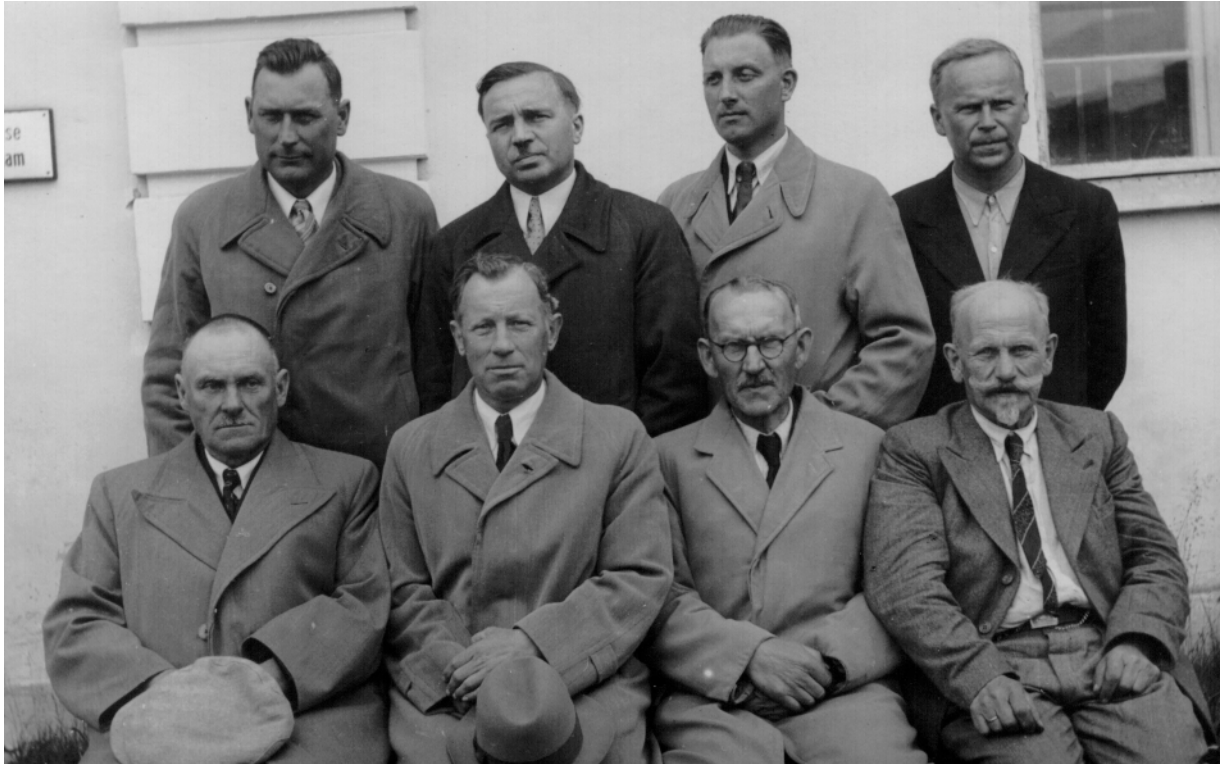
Eesti Aianduse-Mesinduse Kesksekselts hakkas korraldama aiandusalast nõuannet, välja andma aiandusajakirja "Aed" ja koguma andmeid kodumaa viljapuusortide väärtuse kohta. Kesksekseltsi kaasabil asutati Tartus 1930. a pomoloogia komisjon, mille tööst võtsid osa A. Mätlik, J. Aamisepp, K. Hinno ja A. Lange ning 1939. a A. Prima, J. Aamisepp, A. Mätlik, A. Lange ja K. Leius (Zolk). Riigi Katseasjanduse Nõukogu otsusega hakkas see tööle 1932. a Ühendatud Pomoloogia Komisjoni nime all. Komisjon pöördus pidevalt aednike ja aiandusega tegelevate isikute poole üleskutsega, et talle saadetakse uurimiseks seemikviljapuude vilju. Nii uuriti 1932.–1937. a läbi 150 aiast kokku 313 õuna- ja pirniseemikut.

Aianduskursus Vahi koolide juures 1938. a. Eesreas vasakult neljas põllumajanduskoolide peainspektor E. Terasmäe, viies Vahi koolide juhataja V. Riks

Oluline oli Ühendatud Pomoloogia Komisjoni poolt viljapuude standardsortimentide väljatöötamine, mis arutati läbi Eesti Aianduse-Mesinduse Kesksekseltsi aianduse sektsiooni koosolekul. Need Ühendatud Pomoloogia Komisjoni poolt väljatöötatud viljapuude standard-sortimendid kehtestati 1938. a (RT 1938, 39), kokku 72 eri sorti. Hiljem avaldati see ka trükis (Mätlik, Prima, 1939). Selles olevad sordid jaotati kolme rühma: a) põhisortiment, b) täiendav sortiment, c) asjaarmastajate sortiment.

Anti välja ka Pomoloogia komisjoni aastaraamat I (1939), milles on mitmed ulatuslikud uurimistööd, nagu J. Aamiseppilt ajalooline ülevaade meie õunapuusortide päritolust, A. Mätlikult uurimus viljapuude alustest, K. Leiuselt kogemusi kääbusõunapuude kasvatamisel, A. Langelt taluaedade suuna küsimusi jt.

Pomoloogia komisjon 1942. a. Esimene rida (vasakult): J. Aamisepp, K. Leius, A. Mätlik, A. Lange; teine rida: A. Siimon, A. Prima, E. Vellenurm, A. Kivilaan

ETK Põltsamaa aednik A. Vilms avastas Viljandist pärineva küllalt külmakindla ja heamaitselise pirnisordi – 'Lutsu võipirn', mille kohta avaldas kirjelduse (Aed, 1938, 10). Selle pirnisordi emapuu asukoht tähistati Eesti Aianduse ja Mesinduse Seltsi poolt Viljandis Oru tn 23 aias vastava kiviga 1985. a suvel.

Puuviljandusala uurimistöoga alustati Tartu Ülikooli Aianduse Katsejaamas 1927. aastal (A. Mätlik). Vaatamata piiratud võimalustele selgitati katsejaamas välja meie kliimas sobivad ja külmakindlamad õuna-, pirni-, ploomi- ja kirsipuude sordid. Neid andmeid kasutati eeltoodud standardsortimentide koostamisel. Sama istandus oli baasiks ka 1939/40. a erakordse pakase külmakahjustuste uurimisel. Hiljem laiendati katsejaama külmakindlusuurimisi üle kogu Eesti. Uurimisel olnud materjal jagunes sortide arvu järgi järgmiselt: 214 õuna-, 46 pirni-, 34 ploomi- ja kirsisorti.

Külmale vastupidavamateks osutusid õunasortidest 'Krügeri tuviõun', 'Valge klaarõun', 'Sügisjoonik', 'Paide taliõun' jt.

Meie kliimas sobivate viljapuualuste leidmiseks käis TÜ Aianduse Katsejaamas töö kahes suunas: 1) seemikaluste otsimine ja 2) vegetatiivsete aluste otsimine. Leiti, et paremateks seemneandjateks osutusid õunapuudest 'Aniis', 'Antoonovka' ja 'Leedu peping'. Peale selle selgitati veel haiguskindlate tüvede moodustamist õuna- ja pirnipuu sortidele, õunapuude võralõikust, viinapuukasvatust avamaal, sobivamaid marjakultuuride sorte jne (Ümarik, 1946).

Taimekaitse probleeme lahendati Tartu Ülikooli Entomoloogia Katsejaamas ja Taimehaiguste Katsejaamas. Siin selgitati meie kliimas esinevate taimekahjurite (K. Leius) ja -haiguste (E. Lepik) tõrjeks sobivaid preparaate ning määrati kindlaks nendega pritsimise ja tolmeldamise kalendrilised tähtajad ning pritsimislahuste kontsentratsioon. Siin leiutati ka karusmarja-jahukaste tõhus tõrjevahend "Kasoraan".

Viljapuude ja marjakultuuride sortide lähemaks tundmaõppimiseks ja nende majandusliku väärtuse selgitamiseks alustati 1938. aastast pomoloogiaaedade rajamist üle maa.

A. Kivilaan uuris TÜ Taimehaiguste Katsejaamas viljapuu-seenvähi levikut ja selle tõrjevõimalusi (Aed, 1936, 1).

Eestis enam levinud kirsi- ja õunasortide vastastikust tolmeldamist uuris A. Siimon (Aed, 1934, 4). Õunasortide vastastikust tolmeldamist käsitleva materjali põhjal koostas ta doktoriväitekirja (1939). Ta oli Eestis esimene aiandusdoktor.

Varemalt, 1931. a, esitas A. Siimon Tartu Ülikooli Põllumajandusteaduskonnale uurimistöö aluste ja pookoksa asendite mõjust tolmutera idanemisele seemneliste ja luuviljaliste kultuursortidel, mille eest talle omistati *mag. agr.* teaduskraad. Teise aiandusalase magistratöö esitas 1933. a aianduse ja mesinduse tähtsusest Petserimaa majanduselus ja nende alade arendamisteedest ja võimalustest K. Tõnnis.

Varemaaegsetest puuviljakasvatust käsitlevatest teostest tuleks märkida J. M. Jaanuse “Aedniku käsiraamatut”, milles käsitletakse marjaaia rajamist (ilmus Tartus 1924), sama autori teine teos “Puuvilja aed” (Tartu, 1929) oli puuviljandusest.

Pärast J. G. Spuhl-Rotalia (1859–1916) surma ilmus tema poolt varem kirjutatud ja tema poja A. Spuhli poolt välja antud “Pomoloogia õpperaamat I” (Tartu, 1924), kus kirjeldatakse esmakordselt 100 õunasorti. “Pomoloogia õpperaamat II” (Tartu, 1927) toob ära 34 pirnisordi kirjelduse. Mõlemad raamatud on väärtuslikud selle poolest, et autor annab siin oma vaatlus- ja uurimistulemusi, mida ta sai oma aklimatiseerimise puukoolis Vormsi saarel ja Haapsalus oma aias nende kasvatamisel.

Märkida tuleks ka Vodja põllutöökooli õpetaja R. Klesmenti poolt põllutöökoolidele kirjutatud “Aiatöö õpperaamatut” (Tallinn, 1924, II tr 1927 ja III tr 1931), milles käsitleti ka puuviljandust. Sama autori sulest anti välja veel “Marjaaed” (1925, II tr 1931) ja “Maasikakasvatus aias” (1924, II tr 1925).

Oluline oli Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi kirjastusel A. Käspre (Käsebier) toimetusel ilmunud “Põllumehe käsiraamatu” III osana (1930) koostatud “Aiatöö-õpetus”. Selle autorid on O. Kramer, A. Käspre (Käsebier), A. Mätlik, J. Rüütel, A. Siimon ja K. Leius (Zolk). Selles töös on kasutatud valdavalt kodumaiseid, sh tegelike aednike pikemaegseid töökogemusi.

J. Porti toimetusel ilmus Tartus 1934.–1935. a kolmeköiteline “Tegeliku aianduse ja mesinduse käsiraamat”. Selle I osas leiab puuviljandus A. Mätliku, A. Siimoni ja A. Prima poolt käsitlust. E. Lepik ja K. Leius käsitlevad oma uurimistulemuste kohaselt taimekaitse küsimusi teose II osas.

Aiandusalast haridust andsid Tartu Ülikooli põllumajandusteaduskonna agronoomia-osakond, Kehtna Kõrgema Kodumajanduskooli aianduse osakond, aianduskeskkoolid Türil ja Räpinas, aianduskoolid Liplapil, Vahil, Pollis, Vigalas, Arknal, Ravilas ning mitmed põllundus- ja kodumajanduskoolid ja täienduskoolid.

Viljapuukoolide omanikud ja valdajad, kes viljapuid müügiks kasvasid, allusid registreerimisele ja Põllutööministeeriumi poolt igal aastal läbiviidavale kontrollile (RT, 1938, 26). *Taimekaitse teostamise määruse* (RT 1938, 21) kohaselt võis viljapuukooli saadusi kasvatamiseks müüa ainult nendest puukoolidest, mis seisid taimekaitse kontrolli all. Registreerimisavalduse esitanud 159 puukoolist 1940. aastal vastasid eeltoodud nõuetele 96 puukooli. Istikute müük nõudeile mittevastavatest puukoolidest keelati (“Põllumajandus”, 1940, 6).

Tartumaa puukoolid võtsid enda alla 38% kogu puukoolide maa-alast, kusjuures keskmine suurus oli 1,75 ha. Tartus ja Tartumaal asusid ka vanemad ja suuremad puukoolid, nagu J. Daugulli puukool, C. Willi puukool ja vendade Tõnissonide “Erika” puukool. Kolmekümnendate aastate algul asutati ka ETK Põltsamaa ja Eesti Seemnevilja Ühisuse Luunja puukool. Viljandimaa vanemad ja suuremad olid A. Kelchi puukool Viljandis ja Morna puukool Karksis (Siimon jt, 1970).

Katsetati ka kääbusõunapuude kasvatamisega. Nii tegi Viljandi tegelik aednik A. Kelch katseid 15 aasta jooksul sobivamate aluste leidmiseks (Aed, 1940, 1). Tartus oli tuntumaks kääbusalustel olevate nõrgakasvuliste õunapuude kasvatajaks K. Leius, kes selle kohta avaldas oma tähelepanekuid ja kogemusi ka kirjanduses (Leius, 1939).

Koduaed ja -ümbrus

Lillede, põõsaste ja puude istutamine talude elumajade juurde ja õuele ning teede äärde oli juba varematal aegadel kasutusel. Pärast talukohtade päriksostmist ja eriti Eesti Vabariigi ajal, kui endistele mõisapõldudele rajati üle 48 000 asundustalu, kerkis ilupuude ja -põõsaste istutamine koduümbruse kaunistamiseks elavamalt päevakorda.

Talumajandusliku olukorra paranedes ja kultuuri arenedes hakati propageerima ka iluaiandust, hakati tundma vajadust koduümbruse kaunistamise vastu. Koduümbruse kaunistamise mõiste oli üsna lai. Sinna kuulusid aed, õuemuru, mesila, elumaja ümbruses olevad lilled, ilupõõsad ja -puud, sissesõidutee äärsed puud jne.

Iluaiandust propageerisid aiandusõpikud ja ajakirjandus. Eriti oluline osa oli aiandusajakirjal “Aed”, mida anti välja 1923.–1940. a. Selle ajakirja veergudel oli algusest alates avatud iluaianduse rubriik, kus võtsid sõna meie paremad eriteadlased ja praktikud.

Tuleb märkida Jaan Porti, kelle sulest ilmus 1933. a “Iluaiad ja koduümbruse kaunistus”, mis leidis niivõrd suure lugejaskonna, et sellest anti välja veel kaks kordustrukki (II tr 1936, III tr 1940). Põhjaliku ülevaate iluaiandusest on ta andnud ka “Tegeliku aianduse ja mesinduse käsiraamatu” kolmandas osas ja “Aianduse õpperaamatus” (1940).

Pandi alus ka kiviktaimlate rajamisele. Esimesteks, eeskujuna andvateks kiviktaimlateks oli Tartus *dr. med.* E. Bernakoffi terrassiline alpiinum ja Viljandis P. Verncke kiviktaimla.

Ulatuslik kodukaunistamine sai 1935. aastast üleriiklikuks liikumiseks “Kodukaunistamise hoogtöö”. Talu, neid oli 1939. aastal 140 000, polnud mitte ainult tootmisüksus, vaid eelkõige ikkagi kodu. “Puhas ja korras, kuigi lihtsalt, aga ometi stiilselt, s.o kooskõlas ümbrusega ja põllumehe isikliku maitsega kaunistatud ja armastatud kodu ning kitsam kui ka laiem koduümbrus, puhast ja kord kõiges tema eluolemisel – need tunnistavad tema hingepeensust ja ilutunnet, mille arenedes selle avaldused saavad minna kuitahte kaugele,” ütleb oma kirjutises “Maa ja kultuur” K. Liideman (Põllumajandus, 1935, 15).

Eesti Maakodu Kaunistamise Selts asutati 1935. a, kui kodukaunistamine kuulutati hoogtööks. Selts püüdis kaasa aidata maakodu kaunistamisele ja töötas kontaktis Põllutöökojaga. Ühendav instants oli Eesti Maakodu Kaunistamise Komitee. Seltsi juures töötas teaduslik sekretär. Seltsi töötajad esinesid loengute ja selgitavate sõnavõttudega, andsid välja kirjandust ja abistasid soovijaid nõuannetega. Seltsi esimeheks oli Põllutööministeeriumi põllumajandusosakonna abidirektor J. Ümarik ja teaduslikuks sekretäriks A. Põllusaar.

Mari Kauri sulest ilmus 1935. a “Maakodu lähem ümbrus” ning Kodukaunistamise Peakomitee väljaandel 1936. a “Maa välisilme korda”. Mõlemas antakse juhatusi puude ja põõsaste istutamiseks ning koduümbruse korrastamiseks.

Eesti Maanaiste Kesksele viis igal aastal läbi kodukaunistamise võistlusi.

Kodukaunistamise Hoogtöö oli riiklikult suunatud. Kodukaunistamise patrooniks oli riigivanem Konstantin Päts, tegevjuhiks siseminister Kaarel Eenpalu ja korraldusorganiks Riiklik Propaganda Talitus. Kodukaunistuse liikumine/üritus kuulus rahvusideoloogiliste aktsioonide nagu raamatuaasta (1935), nimede eestistamine (eriti 1936), “Eesti Mängud” (1934; 1939) jt valdkonda.

Kodukaunistamise hoogtöö algas kooli-, valla- ja seltsimajade, kirikute ja kalmistute korrastamisest. Hoogsalt arenes maakodude (talude, väikekohtade) ja nende ümbruse korrastamine/kaunistamine. Kodukaunistamise Hoogtöö Peakomitee allüksustena moodustati

üle maa kohalikud komiteed. Neid oli 1937. a 930, 1938. a 1041. Liikumise hüüdlauseteks olid “Maakodu ümbrus korda!”, “Ei ükski talu viljapuuaiata!”, propageeriti rajama taludesse sissesõidupuisteid, elustarasid õuepiirdena. Töid korraldati ka talgute (ühistöö) korras. 1937.–1938. aastal istutati 252 122 ilu- ja viljapuud ning 152 703 ilu- ja marjapõõsast, rajati 54 444 m puisteid ja 71 704 m sissesõiduteid, 135 983 m hekke, planeeriti 92 uut parki, korraldati 70 kiriku, 486 koolimaja, 143 vallamaja ja 45 mälestuspaiga ümbrus. Värviti hooneid: 1937. a said erksa, enamasti punase jume 4960 talumaja ja 1376 majapidamises ka kõrvalhooned. 1938. a juunis lõpetati peakomitee tegevus, seda jätkas riiklik asutus Loodushoiu- ja Turismi Instituut (Peil, 1997).

Mesindus

Aastatel 1920–1939 suurenes Eestis mesilasperede arv seitsmekordselt. Kui 1920. a arvestati 15 000 mesilasperet, siis 1929. a oli neid 47 800 ja 1939. a 106 000. Suurenes ka sobivamate tarude osatähtsus. Kui 1929. a oli põllumajandusloenduse andmetel raamtarudes 79,9% ja pakktarudes 20,1% mesilasperedest, siis 1939. a põllumajandusloenduse andmetel oli raamtarudes 85,5% ja teistes (pakktarud jt) tarudes 14,2%. Kui 1929. a oli raamtarudest madala raamiga 59,6% ja kõrge raamiga 40,4%, siis 1939. a olid need arvud vastavalt 66,8% ja 33,2%. Seega on areng kulgenud soovitavas suunas – madalaraamilise taru kasuks.

Mesinduse arendamisel oli oluline tähtsus aianduse ja mesinduse seltsidel ning paljude seltside ja ühingute juures tegutsenud aianduse ja mesinduse ringidel. Nendest on siin märkimisväärset kohal Tartu Aianduse ja Mesinduse Selts, kes pidas mesindusloenguid, korraldas kursusi Vahi Aianduskooli juures, esines näitustel jne. Seltsil oli ka mesila, mida hooldas seltsi entusiast M. Reinik. Tema oli ka mesinduskursuste organiseerijaks Vahil. Kursuste kestus oli tavaliselt 3 nädalat. Tartu Aianduse ja Mesinduse Selts andis 1923.–1930. a Tartus välja aianduse-mesinduse kuukirja “Aed”, mille mesindusosa toimetajaks oli M. Reinik. Alates 1931. a jätkas Tartus ajakirja “Aed” väljaandmist Eesti Aianduse-Mesinduse Kesksekselts.

Mesindusele on kaasa aidanud Põhja-Eesti Aianduse ja Mesinduse Selts, kes oma tegevust alustas juba XX sajandi algul. Selts korraldas mesinduskursusi, jagas nõuannet, esines näitustel jne. Seltsil oli aia- ja mesindustarvete kauplus Õie Tallinnas.

Tartus alustas 1927. a tegevust Eesti Aianduse-Mesinduse Kesksekselts, kelle põhiülesandeks oli aianduse ja mesinduse edendamine ning teiste sellesuunaliste seltside töö koordineerimine. Selts jagas ka mesindusalast nõuannet oma konsulentide kaudu ning organiseeris kursusi, näitustel mesinduse väljapanekuid jne.

Eesti Aianduse-Mesinduse Kesksekseltsi juhataste poolt moodustatud komisjon, kuhu kuulusid J. Hio, P. Liebus, K. Mäekala, A. Mätlik, M. Reinik, H. Truupõld jt, töötas 1928/29. a talvel välja standardtaru ja nimetas selle eesti taruks. Selle taru esimene kirjeldus ilmus ajakirjas “Aed” (1919, 4). Hiljem, kui oli saadud mõningaid kogemusi, tehti 1934. a eesti taru juures täiendusi. Jäeti ära kolmanda seina (kylgseina) tope, mille arvel võis pesaraamide arvu suurendada kahe raami võrra ning seega paigutada pesaruumi 16 raami. Jäeti ära ka aken ja uks ning viimane asendati kylgseina tehtud puhastusluugiga. Järgneva viie aasta jooksul läbi viidud katsete alusel tehti 1939. a eesti taru juures veelgi täiendusi: jäeti ära laegaspõhi, ehitati ilma püstpostideta, katus tehti ühepoolse kallakuga jm. See tarutüüp leidis mesinike suure poolehoiu.

Eesti Aianduse-Mesinduse Kesksekselts korraldas aianduse-mesinduse alast nõuannet kuni 1932. aastani, millest alates see läks üle Põllutöökojale. Kesksekselts hakkas 1936. aastast välja andma mesindusajakirja “Mesila”, mille peatoimetajaks oli A. Mätlik, ning 1937.–1940. a ilmus mesindusajakiri “Mesinik” A. Prima ja J. Rootsi toimetusel. Viimane ühendas kahte

mesindusajakirja – “Mesila” ja Mesinduse Instituudi poolt väljaantav “Mesindus”. Selle tõttu oli “Mesinik” sisukas ja hea välimusega mesindusajakiri.

Teaduslike uuringute ja vaatluste tarvis rajati Eesti Aianduse-Mesinduse Keskseksi poolt 1938. a 9 ülemaalist vaatlusmesilat, mille ülesandeks oli teha tähelepanekuid ja vaatlusi kohalike mesindusolude, nagu mesilasperede talvitumise, kevadise arengu, meesaagi suuruse, peameesaagiaja, meetaimestiku iseloomu ja mitmesuguste mesinduses kasutatavate võtete ning nende tagajärgede kohta. Seda materjali kasutati uuenduste ja muudatuste tegemiseks ning mesinduslikus nõuandetöös. Vaatlusmesilate asukohad olid: 1) Virumaal Saksis – J. Sulev, 2) Harjumaal Vaidas – K. Grünthal, 3) Läänemaal Vaiknal – E. Veiderma, 4) Saaremaal Lümandas – T. Mälk, 5) Pärnumaal Tori Aesool – J. Rabassar, 6) Viljandimaal Tarvastus – J. Arusalu, 7) Tartumaal Jõgeval – R. Keerd, 8) Valgamaal Leebikus – H. Truupõld ja 9) Petserimaal Irboskas – B. Kullamaa. Vaatlusmesilad saatsid vaatluste tulemused keskseltsile, kus tehti vastavad kokkuvõtted. Vaatlusmesilates olid valdavalt madalaraamilised tarud nagu eesti ja tartu ning Dadant-Blatt. Mesilastest olid eesti ja kraini mesilased ning nende ja mitmete tõugude segud.

Eesti agraarprogrammides pöörati tähelepanu ka mesindusele. Nii öeldakse, et mesinduse arendamiseks tuleb korraldada katseid ja uurimisi, hoolitseda mesilaste parema tõumaterjali soetamise ning taudide tõrje eest teaduslike korralduste ja vastavate summade abil (Mesila, 1936, 21).

Mesinduslike uuringute läbiviimiseks asutati 1937. a TÜ Raadi Aianduse Katsejaama juurde ka mesinduse osa ja sellest alates nimetati see uurimisasutus Aianduse ja Mesinduse Katsejaamaks. See oli meie mesinduse suureks saavutuseks, mis viis mesinduse teaduslikule uurimistasemele. Uuringuid viisid siin läbi A. Mätlik, kes oli katsejaama juhatajaks, ja mesinduse stipendiaadina töötav E. Karmo.

Katsejaamale lisaks asutati veel kaks katsemesilat, millest üks oli Antsla kodumajanduskooli juures P. Liebuse juhatusel ja teine Kuusalus E. Koppeli juhatusel. Katsemesilate ülesandeks oli teatud erialaküsimuste lahendamine. Katse- ja vaatlusmesilad töötasid koostöös Eesti Aianduse ja Mesinduse Katsejaamaga ning andsid sellele vaatlus- ja uurimisandmeid.

Eesti Aianduse-Mesinduse Keskseksi algatusel kutsuti Riikliku Põllumajandusliku Uurimise ja Katseasjanduse Komitee juures ellu mesinduse alasektsioon, mille juhatajaks valiti M. Reinik, hiljem (1938) aiandus- ja mesindussektsioon, juhataja A. Mätlik.

Mesilaste tõuaretuse alal töötasid tihedas koostöös Mesinduse Instituut (1934–1944), Kuusalu katsemesila ja Mesilaste Tõuarendajate Selts (1933–1944), mis kõik asusid Kuusalus arst E. Koppeli juhtimisel. Mesilastõugude uurimise ja aretamisega tegelesid Mesinduse Instituut ja Kuusalu katsemesila, üldine tõuaretuse juhtimine ja tõumaterjali paljundamine oli aga Mesinduse Instituudi ülesandeks. Tõuaretajate ja tõuaretusest huvitatud mesinike organiseerijaks oli Mesilaste Tõuarendajate Selts. Tõuaretuslikes ja mesinduslikes küsimustes andis nõu Mesinduse Instituut.

Mesilaste tõuaretuses sai E. Koppel mitmeid mesilaste aretisi. Üheks selliseks aretiseks oli “Alfa”, mis saadi mesilase “47” ristamisel eesti mesilasega. Seejuures püüti säilitada kõiki mesilase “47” häid omadusi ja ka välimikku.

“Alpina” oli teiseks aretiseks, kus kraini, eesti ja itaalia mesilaste ristamisel püüti saada meie oludele kohane, rohke haudumisega kultuurmesilane. “Alpina” aretamine toimus rööbiti mitmes liinis. Nii saadi 1938. a üks eriti pika keelega kraini omadustele lähedane “Alpina pika keelega” (“Alpina” P.). Kollasekirjude aretamine jätkus aga “Astra” nime all, kus eesmärgiks oli saada rohke haudumisega pika keelega kollasekirju kultuurmesilane, kes värvuselt sarnaneks itaalia mesilasega.

Kõrgaretise “Alpina” mesilased olid keskmise suurusega, halli värvusega, tagakehal kolme laia karvavööga, 6,70 mm pikkuse keelega, vagusad ja väga rahulikud, kes haudusid kogu suve rohkesti.

“Alfa”, “Alpina” ja “47/E” mesilased olid kõik kraini tüved. “Alpina” erines teistest pikema keele ja suurema haudumisega suve teisel poolel.

Abhaasia “Kazbek” oli aretatud kaukaasia mesilasest ja oli eriti pika keelega, keele pikkus ületas 6,90 mm, vagune ja rahulik. Suve teisel poolel oli haudumine vähene. Sülemlesid vähe.

“Hallmäe” oli saadud kombinatsiooniaretisena kraini, kaukaasia hallidest mäemesilastest ja eesti mesilastest. Nad olid halli värvusega, vagusad ja väga rahulikud mesilased, kes haudusid rohkesti suve teisel poolel.

Loodi ka mitmed mesilaste tőurajoonid (1938. a), nagu kaukaasia mesilaste tőurajoon Antslasse 15 km raadiusega, eesti mesilaste tőurajoon Vändrassa jt. Mesilaste paarumisjaamad seadis (1936. a) O. Parts ühe Emajõe suursoosse ja teise Peipsi järves asuvale Piirisaarele (Mesila, 1936, 12).

Tõhusat tööd teaduse saavutuste kandmisel mesilatesse tegid aianduse ja mesinduse ringid. Tegevust alustas meeanalüüsi labor, kus tähelepanu pöörati eelkõige mesilastaudide tõrjele. Ilmus kirjandust: F. Linnuse “Eesti vanem mesindus I. Metsamesindus” (1940, 522 lk), K. Mäekala “Mesilastepidamine” (1938, 301 lk), M. Reiniku “Tegelik mesinik” (1937, 88 lk) jt.

Meetodang on olnud tihedas seoses mesilaste korjema ja ilmastikuoludega meekorje ajal. 1939. a saadi Eestis mett kokku 622 tonni, pere kohta 5,9 kg (Põllumajandus, 1940, 20). Oluline tulu (kuigi kaudne) saadakse mesilastelt ka risttolmlevate aia- ja põllukultuuride õite tolmeldamisest. Ilma mesilasteta jääks nende taimede saak üsna kasinaks.